

zbog njezina članka ne bismo smjeli olako napustiti dosadašnju normu, nego da taj problem treba još temeljito razmatrati. Najbolje na konkretnim primjerima.

SAŽETAK

Stjepan Babić, sveuč. prof. u m.
UDK 801.56:808.62, stručni članak,
primljen 1. ožujka 1993., prihvaćen za tisak 15. ožujka 1993.

Considerations about koji-kojega Summary

Reviewing the rules for the use of the accusative forms of the relative pronoun *koji*, the author suggests that the norm should not be changed before the phenomenon has received a thorough analysis.

NOVI STARI NAZIV: SLOVNICA

Branka Tafra

Hrvatske su gramatike, kao uostalom i gramatike drugih evropskih jezika, nastale na tradiciji grčkih i latinskih gramatika, pa su po koncepciji, ali i po nazivlju bile oslonjene na njih. No, već su prvi hrvatski jezikoslovci počeli izgrađivati domaće nazivlje stavljajući ga uz latinsko. Činili su to čak i onda kada su na hrvatskome pisali gramatike drugih jezika¹ ili kada je školskom osnovom bilo propisano latinsko nazivlje.² Ta je bogata baština bila često predmetom opisa mnogih jezikoslovaca. Najopsežniji sumarni opisi nalaze se u Maretićevoj raspravi *Pregled srpskohrvatske gramatičke terminologije XVII, XVIII i XIX vijeka* (Rad JAZU, 243) i u *Enciklopedijskom rječniku lingvističkih naziva* Rikarda Simeona. Nedostatak tih sinteza je što su neka jezikoslovna djela izostavljena, a ona koja su upotrijebljena nisu u potpunosti iscrpljena. Stoga u istraživanju povijesti hrvatskih jezikoslovnih naziva ta djela mogu pomoći, ali se svaki put treba okrenuti izvorištu, samim jezikoslovnim djelima.

Ovo je vrijeme veoma pogodno za stvaranje novih kovanica, ali i za oživljavanje leksičkih arhaizama. Po tome dosta podsjeća na vrijeme hrvatskoga preporoda³ kada su

1 Da spomenemo samo Mikalju i njegovu gramatiku talijanskoga jezika.

2 "Što se tiče *terminologie* (nazivoslovja) u obće, ona je po propisu školske osnove ... *latinska*, a nuz istu nalazi se ponajviše i *ilirska*", kaže Babukić u predgovoru svoje *Ilirske slovnice* (1854).

3 Čitav kulturni i politički život hrvatskoga preporoda obojen je jezikoslovnom djelatnošću, pa je to razdoblje ličilo na jezikoslovnu radionicu (B. Tafra, *Ilirizam - jezikoslovna radionica*, *Kaj*, 18 (1985) 1, str. 15-25.

se radale nove riječi i u općem leksiku i u znanstvenom nazivlju gotovo svih struka. Pa kao što su mnoge dobre riječi iz onoga doba ostale živjeti do naših dana, a mnoge se ugasile čim su se pojavile, pretpostavljamo da će se nešto slično dogoditi i s današnjim novim leksikom. Kada kažemo novim, valja imati na umu da su mnoge nove riječi zapravo vrlo stare. Na oživljavanje arhaizama često se gleda s negodovanjem. No valja razlikovati leksičke historizme koji su izumrli s nestankom pojmova koje su označavali od leksičkih arhaizama koji su zapravo pasivni sloj leksika što se u svakom trenutku može aktivirati. Piscima je to dopušteno te u njihovu jeziku arhaizmi imaju čak stilski naboj. Nema razloga da i znanstvenici za potrebe svoga nazivlja ne posegnu za nazivima koji su u neko prošlo vrijeme bili u upotrebi. No, dok pisac može upotrijebiti riječ koja tvorbeno nije ispravna, svi drugi to ne mogu učiniti. Dakle, riječ mora biti tvorena po zakonitostima hrvatskoga jezika, ali to nije jedini kriterij da ona bude i prihvaćena. Kada govorimo o znanstvenom nazivlju, veoma je važno da je naziv jednoznačan i po mogućnosti jednočlan i što kraći. Događa se da jezični razlozi govore protiv nekoga naziva, ali je uporabna norma toliko jaka da se i ne pomišlja na traženje drugoga naziva. Znanstvenici ma je prije svega važno da se razumiju. Nažalost, često se zbog neizgrađenosti domaćega nazivlja u nekim strukama naši stručnjaci lakše razumiju, na primjer, na engleskome nego na hrvatskome jeziku. Kako neke znanosti napreduju strahovitom brzinom, trebali bi postojati stalni timovi jezikoslovaca i znanstvenika različitih profila koji bi se brinuli o nazivlju.

Što u ovom vremenu rade jezikoslovci sa svojim nazivljem? Kao znalci riječi mogu stvarati nove nazive,⁴ ali mogu posezati i za bogatim nasljedem koje su nam ostavili brojni hrvatski jezikoslovci. Da se sasvim uspješno mogu aktivirati stari nazivi, pokazuje to i sam naziv *jezikoslovlje*, koji je nastao u prošlom stoljeću, prestao se upotrebljavati u ovom stoljeću, a ponovo postao čestotran u naše vrijeme. Ovdje ćemo razmotriti samo jedan od temeljnih naziva u jezikoslovnom nazivlju. Krajem prošle godine pojavio se pretilak *Nacrta hrvatske slovnice* Blaža Jurišića. Vjerojatno svi koji vide taj naslov neće znati da je riječ o gramatici, a neupućeni i zlonamjernici proglasit će da je taj hrvatski naziv za grecizam proizvod onoga vremena u kojemu su nastale riječi tipa *krugovalnik* (jer je prvo izdanje *Slovnice* izašlo 1944.), kao što su to činili i dosad s mnogim "sumnjivim" riječima, koje su, nerijetko, bile stare i više stoljeća. Pa iako se danas na takve prigovore nitko ne osvrće, valja ipak znati da je Blaž Jurišić bio na tragu najbolje hrvatske jezikoslovne tradicije. Naime, prva knjiga koja je imala u naslovu naziv *slovnica* izašla je 1836. Bila je to *Osnova slovnice slavyjanske narječja ilirskoga* Vjekoslava Babukića - prva općehrvatska slovnica i temeljac književnojezičnoga ujedinjenja Hrvata. Stoga je ona imala presudan utjecaj na prihvaćanje toga naziva, iako ga je Babukić preuzeo zapravo od Ljudevita Gaja.⁵ Gaj je u *Kratkoj osnovi horvatsko-slavyjanskoga pravopisa* (1830.)

4 Kao što je to učinila, na primjer, Zrinka Babić, Hrvatski glasnički nazivi prema tvorbenim načinima. *Jezik*, 39 (1991-92) 4, str. 97-107.

5 Maretić i Simeon navode Babukića kao prvoga jer među svojim izvorima nemaju Gajevu

najavio da će napisati *slovnicu* (str. 6.), koje obećanje nije ispunio. Dvije godine poslije (Babukić je svoju slovnice počeo pisati 1832.) Gaj prepušta i posao i naziv Babukiću.⁶

Prije nego što vidimo koliko je taj naziv bio proširen, samo ćemo se ukratko osvrnuti na druge sinonimne nazive. Uz *gramatiku* sreću se i ovi nazivi: *slovstvo* i *slovinstvo* (Lovro Šitović 1742., Joakim Stulli 1806.),⁷ *slovinja* (Josip Jurin 1793.), *pismenstvo* (Josip Voltić 1803., Joakim Stulli 1806., Bogoslav Šulek 1874.), *ričoslovica* (Šime Starčević 1812.),⁸ *jezičnica* (Josip Đurkovečki 1826.). U slovenskom se jeziku polovicom XIX. st. počinje upotrebljavati naziv *slovnica*. Jožef Muršec izdaje 1847. *Kratku slovensku slovnice*. Prije točno 150 godina izišla je prva slovenska gramatika pisana gajicom (bilo je to drugo izdanje gramatike Antona Murka 1843.). To su vidljivi dokazi utjecaja hrvatskoga narodnog preporoda na jezikoslovnom planu. U duhu ilirske ideje Matija Majer izdaje slovnice 1850., a četiri godine poslije i Anton Janežič. Slovenci su zadržali naziv *slovnica* do danas (Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, 1976.). U Bosni, također pod utjecajem hrvatskih preporoditelja, naslovi jezičnih priručnika sadržavaju naziv *slovnica*, npr. *Slovnica jezika latinskoga ilirski iztumačena* Filipa Kunića (1857.) i *Nova slovnica talijanska* Frane Miličevića (1874.).

Riječ *slovnica* prevedenica je prema grč. *grammatike (téchnē) < gramma* 'slovo'. U Akademijinu *Rječniku* ima četiri značenja: suglasnik, slog, alfabet i gramatika. Potvrde za prva tri značenja potječu od dvaju pisaca iz XVII. i XVIII. st. te se ta značenja mogu smatrati arhaizmima. Riječ *slovnica* u značenju 'gramatika' bila je u XIX. st. potpuno potisnula sinonimnu posuđenicu iz grčkoga.⁹ Iz iste tvorbene porodice bila je većina hrvatskih naziva za 'gramatiku' te nazivi za rječnik *slovník* i *slovar*, ali u toj tvorbi osnovna riječ slovo znači 'riječ', a u *slovnica* 'pismeni znak za glas'. Jednaki tip motivacije u tvorbi domaćega naziva sreće se i u Vuka Karadžića. Njegova prva gramatika nosi naslov *Pismenica serbskoga jezika* (1814.). Naziv *pismenica* također je, kao i *slovnica*, prevedenica istoga grecizma.¹⁰ Grčka riječ *gramma* u prvom je slučaju prevedena s *pis-*

Kratku osnovu. U grafi za *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* potvrde su za *slovnice* samo iz vremena hrvatskoga preporoda (Matija Smodek 1832, Tomaš Mikloušič 1839, Ignac Kristijanović 1840).

6 Inače su, zahvaljujući upravo Babukiću, u hrvatsko jezikoslovno nazivlje ušli mnogi nazivi, npr. *jezikoslovac*, *samoglasnik*, *suglasnik*, *zubni*, *usni*, *jezični (glasovi)*, *naglasak*, *narječje štokavsko*, *kajkavsko*, *čakavsko* itd. Dosta ih je ostalo i neiskorišteno, npr. *glasoslovlje* ('fonetika'), *rječoslovlje* ('morfologija') itd.

7 Ne navodim bibliografske jedinice jer se one mogu naći u postojećim priručnicima. Navodim samo godinu izdanja.

8 Starčević je imao veoma dobro izgrađeno hrvatsko gramatičko nazivlje.

9 Antun Mažuranić (*Temelji ilirskoga i latinskoga jezika*, 1839, str. 1, bilješka 1) tumači grčku riječ kao "slovnica umjetnost", a "naški se dobro uprav 'slovnica' može zvati".

10 U hrvatskom gramatičkom nazivlju ima više grecizama (*aorist*, *sintaksa*, *period* itd.), ali ima malo njihovih semantičkih prevedenica. Maretić u svojoj raspravi (str. 13) navodi tri

me, a u drugome sa *slovo*. To su sinonimi jer obje znače 'pismeni znak za glas'. Naziv *pismenica* u Srba ne potječe od Karadžića¹¹ jer su ga prije njega imali Luka Milovanov (1810.) i Sava Mrkalj (*Salo debeloga jera* 1810.). Riječ *pisme* (gen. *pismena*) prema Akademijinu *Rječniku* nalazi se isključivo u srpskim izvorima, osim Šuleka. Zanimljivo je da i Babukić (nije ušao u građu za Akademijin *Rječnik*) u svojoj *Osnovi slovnice* rabi riječ *pisme*, a ne *slovo*, što bi se očekivalo s obzirom na naslov gramatike. Razlog je ideološke prirode. U bilješki Babukić objašnjava: "Rěč '*littera*' ... zove se u našem čistom jeziku polag staro-slavenskoga i polag drugih narečjäh '*pisme, pismena*'. Jer do- sad kod nas upotrěbljena rěč '*slovo*' znamenuje *das Wort, die Rede*." Babukić se, dakle, okrenuo dijakroniji i drugim "narječjima" (jezicima) i to je bio razlog zašto je upotrebljavao tu riječ (poslije će je napustiti), a ne semantička zauzetost riječi *slovo*, kako tvrdi, koju on uopće nema u značenju 'riječ'.¹²

Ne možemo zbog jednake motivacije u tvorbi tih dvaju sinonima za grecizam *gramatika* tvrditi da se Babukić ugledao na Karadžića jer bi on imao dovoljno razloga da upotrijebi također naziv *pismenica* s obzirom na to da je kao i Karadžić upotrebljavao naziv *pisme* za 'pismeni znak za glas'. Svaki je samostalno kalkirao. Tomu zaključku ide u prilog još jedan detalj iz Babukićeve djelatnosti. U skladu s tradicionalnim hrvatskim jezičnim purizmom stvara hrvatski naziv *slovnica*, koji zamjenjuje s prvotnim nazivom *gramatika* šaljući Matici srpskoj rukopis gramatike pod naslovom *Pravopis serbski i osnova gramatike slavjanske narječja ilirskoga*.¹³

Od Babukića su naziv *slovnica* preuzeli gotovo svi gramatičari toga vremena: Lavoslav Fürholzer 1847., Andrija Barić 1851., Fran Volarić 1854., Antun Mažuranić 1859., Vinko Pacel 1860., Adolfo Veber 1860., 1871., Ivan Danilo 1873. Gramatike drugih jezika na hrvatskome također nose naslov *slovnica* (npr. *Němačka slovnica za ilirske učenike* Frana Volarića, *Slovnica latinska* /1851./ nepoznata autora i dr.). Dakle, od Babukićeve *Osnove slovnice* 1836. do Maretićeve *Gramatike hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1899. naziv *slovnica* sasvim je potisnuo naziv *gramatika*.¹⁴ Maretić prekida s hrvatskom gramatičkom tradicijom, što se ogleda, između ostaloga, i u napuštanju naziva *slovnica*. Poslije njega i drugi su gramatičari zaboravili na taj hrvatski naziv. Vraća mu

prevedenice, uz *slovnicu* i *pismenicu* još *dvoglas* (grč. *diphthoggos*), od kojih samo dvije pripadaju hrvatskom nazivlju.

11 Zanimljivo je da Karadžić nema te riječi u svom *Rječniku*. Razlog je što ona nije narodna, nego je riječ iz kulturne nadgradnje.

12 Zbog toga mu *slovníčar* znači samo 'gramatičar', a ne i 'leksikograf'. (*Slovníčar* je izvedenica i od *slovník* 'rječnik', pa bi ta riječ, dakle, u prošlom stoljeću mogla biti višeznačna.)

13 Taj je rukopis jedan od dokaza da Babukić bez obzira na ilirsko ime jezika pravi razliku između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika.

14 Rijetki su izuzeci među hrvatskim gramatičarima koji izdaju svoje priručnike pod nazivom *gramatika*, npr. Vatroslav Jagić i Josip Vitanović.

se, kako smo vidjeli. Blaž Jurišić.¹⁵ Hoćemo li mu se još jednom, ovaj put ne privremeno, i mi vratiti? Prije bilo kakve odluke valjalo je upoznati povijest naziva *slovnica*. Stoga su i nastali ovi reci. Hrvatski je jezik oduvijek radije stvarao nego preuzimao, ali se uvijek nisu jednoglasno prihvaćale novine, pa se i u ovom slučaju može očekivati podijeljenost. Gramatičko (slovničko) nazivlje ostat će i dalje glavninom grčko-latinsko i ne bi ga trebalo po svaku cijenu zamjenjivati, a još manje zabranjivati. To, naravno, vrijedi i za druga znanstvena područja. U znanstvenome je jeziku nemoguće izbaciti sve posuđenice. Pri njihovoj zamjeni hrvatskim nazivima valja imati razumnu mjeru da se ne poremeti jezična komunikacija. Ima još nešto o čemu valja voditi računa. Premda u znanstvenome nazivlju nije poželjna istoznačnost (kao ni višeznačnost), mora se dopustiti i određen broj istoznačnica (sinonima). Za školske potrebe poželjnije je upotrebljavati hrvatske nazive, a znanstvenicima valja ostaviti slobodu da u svojim radovima oдаберu iz sinonimnoga niza ili posuđenicu ili domaći naziv.

SAŽETAK

Branka Tafra, Zavod za hrvatski jezik HFL, Zagreb

UDK 801.3:001.4:815.621:stražni članak

primljen 20. siječnja 1993., prihvaćen za tisak 15. ožujka 1993.

The new old term *slovnica*

Summary

The history of the term *slovnica* has been presented. It represents the Croatization of the Greek term for grammar.

O NEKIM IMENIMA ZEMALJA

Alemko Gluhak

I. APHAZIJA

Danas se ratuje i u Aphaziji, autonomnoj republici na sjeverozapadu Gruzije, na Crnom moru. Gruzija bi htjela uspostaviti svoju vlast u tom području, a separatističke snage htjele bi Aphaziju odvojiti od Gruzije. - Gruzija ima više od 5 100 000 stanovnika (Gruzijci čine oko dvije trećine); od toga u Aphaziji živi nešto više od desetine (512 000). Aphazija obuhvaća oko osminu površine Gruzije (8700 od 69 000 km²).

15 Zapravo je godinu dana prije Jurišićeve *Slovnice* izišlo prerađeno izdanje gramatike Josipa Florschütza pod hrvatskim nazivom, iako su prijašnja izdanja nosila u naslovu naziv *gramatika*.